

Výročný príhovor predsedu Učenej spoločnosti Slovenska

prof. RNDr. Peter Moczo, DrSc.

7. januára 2020

Úvod. Pred rokom som napísal prvý výročný príhovor. Priamou inšpiráciou bola tradícia výročných príhovorov prezidenta Kráľovskej spoločnosti (The Royal Society), najvýznamnejšej učenej spoločnosti Veľkej Británie. Týmto príhovorom sa snažím o podobnú tradíciu Učenej spoločnosti Slovenska (UČSS), ktorá je podľa zákona o Slovenskej akadémii vied (SAV) jej čestným orgánom a v zmysle štatútu reprezentuje vedeckú komunitu Slovenskej republiky doma i v zahraničí.

Členmi UČSS sú špičkoví vedci, ktorí dosiahli mimoriadne vedecké výsledky s významným medzinárodným ohlasom, pričom výrazne prekročili kritériá na získanie najvyššej vedeckej hodnosti „doktor vied“ (DrSc). Voľnejšie povedané, UČSS by mala združovať najlepších vedcov Slovenska. Už tento samotný fakt implikuje morálnu i odbornú povinnosť UČSS iniciatívne sa vyjadrovať k stavu vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku.

V príhovore za rok 2018 (<https://www.learned.sk/vyrocnny-prihovor-predsedu-ucenej-spolocnosti-slovenska/>) som charakterizoval situáciu vo vede, výskume a vzdelávaní na Slovensku. Vzhľadom na charakter situácie to nebolo príjemné písanie a predpokladám, že charakteristika situácie nebola príjemná ani pre čitateľov.

V úsilí upozorniť na zlý stav vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku a nutnosť zásadných opatrení na jeho zlepšenie pokračovala UČSS, vedenie SAV a rektori najvýznamnejších univerzít počas celého roku 2019. *Vízia pre znalostnú spoločnosť a lepšie Slovensko*, stanovisko k novým ustanoveniam zákona o vysokých školách, *Návrh na zlepšenie kvality vysokoškolského školstva na Slovensku*, *Návrh na zlepšenie vedy a výskumu na Slovensku*, Komuniké *Ako zlepšiť vedu, výskum a vysoké školstvo na Slovensku* (<https://www.learned.sk/dokumenty/stanoviska/>, <https://www.learned.sk/okruhly-stol-k-zlepseniu-vedy-vyskumu-a-vysokeho-skolstva/>), charakterizovali zásadné problémy a navrhli opatrenia na zlepšenie.

Stav na začiatku roku 2020. Možno, žiaľ, konštatovať, že v uplynulom volebnom období

- sa zvýšilo zaostávanie slovenskej vedy a výskumu za svetom a to najmä v oblasti špičkových výkonov (špičkové publikácie, ohlasy, získavanie najvýznamnejších projektov v EÚ, patenty),
- sa zásadne nezlepšilo využitie intelektuálneho potenciálu slovenských vedcov v prospech rozvoja poznania, vzdelávania, spoločnosti a hospodárstva na Slovensku,
- odišlo príliš mnoho talentovaných a ambiciózných ľudí za lepšími podmienkami pre tvorivú prácu a uznanie tejto práce,
- sa nezlepšilo čerpanie prostriedkov zo štrukturálnych fondov, ktoré v minulosti aspoň čiastočne sanovali nedostatok prostriedkov z domácich zdrojov.

Prečo?

- A. Učitelia na vysokých školách a vedci si neurobili poriadok vo svojej komunite. Dostatočne nezlepšili ani svoje pôsobenie na spoločnosť tak, aby spoločnosť správne chápala nezastupiteľnú úlohu a dôležitosť rozvoja poznania, kvalitného vzdelávania a excelentného výskumu.
- B. V podstate nedošlo k zásadnému zlepšeniu vzťahu a podpory vedy, výskumu a vzdelávania zo strany štátu. Takému, ktorý by riešil najpálčivejšie problémy.

Heterogénna akademická obec. Jedným zo zásadných problémov vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku je celková situácia v akademickej obci. V akademickej obci sú v zrejmej menšine tí, ktorým ide o vysoké nároky, excelentnosť a medzinárodnú konfrontáciu. Aj napriek tomu, že negatívne vlastnosti akademickej obce, česť výnimkám, boli už opakovane identifikované a prezentované, pripomeniem niektoré, ktoré sú skutočnou brzdou zásadného zlepšenia:

- predimenzovaná, atomizovaná a nestratifikovaná sieť vysokých škôl (VŠ),
- predstieranie vedeckej kvality a uplatňovanie rovnostárstva,
- nevytváranie zdravo konkurenčného a motivujúceho prostredia,
- priam absentujúca internacionalizácia a nedostatočná konfrontácia s medzinárodnou úrovňou vedy a výskumu,
- stanovovanie kvalifikačných kritérií v rozpore s medzinárodnou úrovňou vedy,
- absencia identifikácie a následnej podpory excelentnosti,
- nízka vedecká úroveň príliš mnohých akademických funkcionárov,
- negatívny vplyv mocenských a kariérnych ambícií najmä tých, ktorí sa nedokážu vedecky presadiť na medzinárodnej úrovni,
- škodlivý mód a rozsah akademickej demokracie, v ktorej sa v neadekvátnej miere rozhoduje v rozpore s akademickou a profesionálnou kvalifikáciou tých, ktorí rozhodujú.

Nekalé praktiky. Sú aj takí (a obávam sa, že je ich viac, ako by väčšina slušných vedcov odhadla), ktorí v snahe zlepšiť svoje scientometrické parametre neváhajú využiť praktiky predátorských časopisov a vydavateľstiev. Nekalé praktiky sa používajú aj v snahe získať grantové projekty – skupina vedcov z dvoch-troch inštitúcií podá v podstate jeden zámer vo viacerých návrhoch, pričom si v jednotlivých návrhoch len vymenia pozície. Niektoré inštitúcie cielene vyprodukovujú veľké množstvo návrhov kvôli tomu, aby bola danej skupine odborov pridelená väčšia suma v grantovej agentúre.

Demokracia. Je správne, aby o tom, kto bude dekanom alebo rektorom, mohla rozhodnúť študentská časť senátu? Pri všetkej úcte k študentom, z ktorých viacerí budú vynikajúcimi vedcami a učiteľmi, je akademická a profesionálna skúsenosť študentov dostatočná na takéto rozhodovanie? Z rozhovorov s vedcami viem, aký je silne dominantný názor. Prečo sa ho však v demokracii boja nahlas vysloviť? Aby náhodou práve oni neboli nezvolení do nejakej funkcie? Je táto mlčanlivosť férová voči samotným študentom, z ktorých mnohí venujú svoj voľný čas pôsobeniu v prospech fakulty alebo univerzity?

Je odborne a morálne v poriadku, aby pracovníci na úrovni PhD alebo docenta bez doktorátu vied hlasovali vo vedeckých radách o tom, kto bude a nebude profesorom a doktorom vied?

Akreditačné štandardy. Heterogenita akademickej obce a vysokých škôl indikujú aj reakcie na prezentovaný Návrh akreditačných štandardov. Podľa predbežných informácií ich väčšina považuje za likvidačné. UčSS ich považuje za nedostatočne náročné. Obávam sa, že návrh nevytvára podmienky na zlepšenie kvality vysokého školstva. Skôr naopak.

Vedecký incest. Čoraz viac počúvam o rôznych podobách vedeckého incestu. Máme príliš mnoho takých, ktorí na jednej fakulte vyštudujú, získajú PhD a vzápätí začnú na tej istej fakulte pracovať. Bez toho, aby absolvovali dostatočne dlhý pobyt v kvalitnej zahraničnej inštitúcii. Je to scenár vo výnimočných prípadoch akceptovateľný, ale nemal by byť väčšinový. Po odchode profesora či vedúceho vedca neotvárame dostatočne možnosť pre pracovníkov z iných inštitúcií a zahraničia. Sú aj prípady, keď prednosta prispôsobí takmer všetko tomu, aby jeho nástupcom bol jeho syn.

K plagiátorstvu. Nedostatočnú triezvosť často vidieť aj vo vzťahu k tzv. kontrolám originality záverečných prác v úsilí o zabránenie plagiátorstvu. Zodpovedajúce softvéry sú nepochybne užitočné, sú však formálne. Originalitu musia byť schopní posúdiť členovia komisie a oponenti. Ak nie sú, nemala by škola takú schopnosť predstierať.

Vzťah štátu, politikov a manažérov hospodárstva. Mnohému jednoducho nerozumiem a zdráham sa uveriť. Zdôraznil by som tieto pretrvávajúce problémy:

- zastaralý (z roku 2005) zákon o štátnej vednej politike, ktorý už nezodpovedá stavu slovenského a európskeho výskumného priestoru,
- absencia pravidelného medzinárodného auditu výsledkov výskumu vysokých škôl, ústavov SAV a rezortných ústavov,
- celkovo nízka finančná podpora vede, výskumu a vzdelávaniu a jej veľmi zlé rozdeľovanie (ovplyvňované aj lokálnymi politickými a ekonomickými záujmami),
- absencia systematickej podpory excelentnosti,
- rozdeľovanie štátnej podpory na základe počtu publikácií a hodnotenia celého časopisu, nie na základe skutočného impaktu konkrétnych publikácií na vedu a spoločnosť,
- nedostatočná podpora doktorandov a mladých vedcov a podceňovanie exodu mladých talentovaných a ambiciózných ľudí,
- nedostatočné podmienky pre podporu vedy a výskumu zo strany súkromného sektora,
- podceňovanie dôsledkov klesajúcej úrovne vzdelávania na všetkých stupňoch.

Je tento pohľad príliš kritický? Asi nie. Pohľad do analytickej správy Najvyššieho kontrolného úradu SR *Systém financovania výskumu a vývoja z verejných zdrojov v SR* (<https://www.nku.gov.sk/documents/10157/c91c662a-d46e-467a-a0e9-3844f2a3a2da>) nám kritický pohľad len zvýrazní.

Dotknem sa len niektorých aspektov.

Starostlivosť a podpora vede, výskumu a vzdelávaniu. Nemala by závisieť od toho, kto je práve pri moci a kto je v opozícii. Ani od rozdelenia rezortov v koalícii. Rozvoj poznania, kvalitné vzdelávanie a excelentný výskum je najdôležitejšou podmienkou rozumného rozvoja a prežitia spoločnosti, štátu a národa. Pokiaľ si toto dobre, v súvislostiach a do dôsledkov niekto neuvedomuje, nemal by pôsobiť vo vrcholovej politike. Pretože nejde o nič menej ako o nás všetkých a budúcnosť našej nádhernej krajiny.

Uzavretý kruh. Neraz som počul: ak chcete viac peňazí, majte svetové výsledky alebo výsledky pre naše hospodárstvo. Ak by toto takto fungovalo, tak prečo by inde vedu podporovali? Takéto tvrdenia sú len prejavom arogancie moci alebo zjavnej nekompetentnosti. Problém je, že svetové alebo hospodársky užitočné výsledky nebudú systematicky vznikať bez adekvátnej finančnej a inej podpory. Je to teda uzavretý kruh, ktorý už konečne treba rozčítať.

Viac peňazí. Viacerí politici správne zdôrazňujú: naliať do tohto stavu/systému vedy a vzdelávania jednoducho viac peňazí neprinesie adekvátny efekt. Áno. Avšak k rozumnému rozdeľovaniu štátnej podpory nedôjde, ak nebude zavedený

- pravidelný medzinárodný audit výsledkov výskumu všetkých inštitúcií, ktoré výskum vykonávajú,
- a
- následné hierarchické rozdeľovanie finančných prostriedkov.

Elita vo výskume. Dobre vieme, že nie každý vedec získa Nobelovu cenu či najprestížnejšie ocenenia v rámci jednotlivých vedných odborov. Rovnako nezíska každý najprestížnejšie granty ERC (Európskej výskumnej rady). Vieme, že z celej vedeckej komunity na Slovensku len jej relatívne malá časť je schopná za vhodných podmienok dosiahnuť svetové výsledky. Je to tak v každom druhu ľudskej činnosti. Nemáme problém so strediskom vrcholového športu, elitnými (či špeciálnymi) jednotkami, top modelkami, speváckymi hviezdami. Prečo potom máme problém s identifikáciou excelentnosti, t.j. s identifikáciou elitných vedcov, elitných vedeckých tímov a prípadne vytvorením elitnej výskumnej inštitúcie a ich skutočne hierarchickou podporou, keď vieme, že práve ich práca je napokon pre spoločnosť a hospodárstvo tá najdôležitejšia. Ak má niekto problém s elitou vo vede a výskume, má problém s populizmom, ktorý nám nepomáha. Skôr naopak.

Výskum na Slovensku. Na našom malom Slovensku nemôžeme riešiť všetko. Ako často to počujeme od politikov a manažérov hospodárstva? Samozrejme, nemôžeme riešiť všetko už len preto, že je nás 5 miliónov a aj keby sme boli desať krát bohatší, jednoducho nemáme toľko dostatočne schopných vedeckých tvorcov. Čo a ako riešiť na našom malom Slovensku je neľahká otázka. A nemá riešenie na veľmi dlhé obdobie. Vyžaduje dobre premyslený prístup a pravidelné hodnotenie výsledkov výskumu. Treba pritom zohľadniť aspoň tieto aspekty:

- Žiadna spoločnosť a štát sa nemôže rozvíjať bez slobodného, akademického, zvedavosťou a originalnosťou mysle motivovaného výskumu. To, samozrejme, nie je dôvod na to, aby sa plošne a dlhodobo finančne podporoval výskum, ktorý neobstojí v pravidelnom nezávislom medzinárodnom hodnotení výskumu. Nikoho talentovaného alebo geniálneho na Slovensku nemožno obmedzovať v druhu výskumu, ak preukázateľne dosahuje mimoriadne medzinárodne významné výsledky a je v možnostiach štátu vytvoriť mu podmienky pre daný výskum. Takýto základný výskum organizovaný „zdola“ si zvyčajne ani nevyžaduje mimoriadne finančné prostriedky a dokážu ho podporiť grantové agentúry ako je naša APVV.
- Mnoho (alebo väčšina) vedcov pôsobiacich v inštitúciách základného výskumu realizuje svoj výskum s cieľom dosiahnuť výsledok, ktorý má predikovateľnú praktickú aplikáciu. Ide teda o výskum s potenciálom aplikácie, pričom tento výskum nie je bezprostredne vyžadovaný výrobnou praxou. Aj tu teda platí, že o podpore daného výskumu musí rozhodovať jeho kvalita, ktorá bude posúdená vo vzťahu k medzinárodnému výskumu.
- Je nesporné, že slovenskí vedci musia ústretovo zohľadniť potreby spoločnosti a hospodárstva. Ide o výskum vyžadovaný/motivovaný výrobnou praxou (a z veľkej časti ňou financovaný) alebo spoločenským problémom. Najdôležitejšie je vytvoriť rozumné podmienky pre takýto výskum v prípade, že slovenská veda je schopná daný problém riešiť. Dohodnúť sa na strategickom smerovaní takéhoto výskumu vyžadovaného „zhora“ nie je jednoduché, narazí na rôzne záujmy, ale nikto to za Slovensko neurobí.

- Štát a spoločnosť v inherentnom záujme podporuje výskum svojej histórie a kultúry. Aj tu však musí byť kritériom podpory vedecká kvalita.

Verejnosť. Hlavným problémom slovenskej vedy, výskumu a vzdelávania je vzťah celej spoločnosti k vede, výskumu a vzdelávaniu. Verejnosť ako celok v podstate nevie, kto a na čo je vedec, profesor, akademik. Čo je veda a čo je výskum. Verejnosť skutočne nevie, že rozvoj poznania, excelentný výskum a kvalitné vzdelávanie sú najdôležitejšou podmienkou rozumného rozvoja a prežitia spoločnosti. Prečo je však vzťah spoločnosti k vede, výskumu a vzdelávaniu taký? Obávam sa, že my, vedci, sme nedocenili, že spoločnosť treba k správne mu vzťahu vychovať. Pravdepodobne to za nás nikto neurobí. Otázkou je, ako to urobiť. Popularizácia sama o sebe problém nerieši. Domnievam sa, že je to výzva a úloha pre najlepších vedcov. A je to aj ich profesionálna povinnosť a zodpovednosť vo vzťahu k vlastnej krajine. Budú pritom potrebovať pomoc PR profesionálov, ktorí majú dostatočné vzdelanie vo vzťahu k vednej politike.

Opatrenia, ktoré nám pomôžu. Ich zoznam možno nájsť v dokumentoch

<https://www.learned.sk/wp-content/uploads/2019/11/Navrh-na-zlepsenie-kvality-VS.pdf>

<https://www.learned.sk/wp-content/uploads/2019/11/Navrh-na-zlepsenie-kvality-vedy-a-vyskumu.pdf>

Tu zdôrazním tri, ktoré už nemožno viac odkladať:

- nový zákon o štátnej vednej politike, ktorý by adekvátne zohľadnil súčasnú situáciu v slovenskom i svetovom výskumnom priestore,
- pravidelný medzinárodný audit výsledkov výskumu, ktorý by sa premietol do rozdeľovania štátnej podpory za výskum a
- internacionalizáciu vedy, výskumu a vzdelávania, ktorú je možné vo významnej miere implementovať aj za súčasnej situácie finančnej podpory a ktorá by implicitne riešila mnohé súčasné problémy vo výskume i vzdelávaní.

Prianie na záver: Dobré zdravie a pohodu doma i v práci všetkým, ktorým záleží na slovenskej vede, výskume a vzdelávaní. Skutočné zlepšenie podpory vedy, výskumu a vzdelávania na prospech nás všetkých.